

ОРГАНІЗАЦІЯ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В МІСТІ ТОРУНЬ НА ОСНОВІ ХЕЛМІНСЬКОГО ПРАВА

Хелмінське право залишається малодослідженою темою в українській історико-правовій та історичній науці. Над дослідженням хелмінського права працювали і продовжують працювати польські та німецькі науковці. Важливе значення для дослідження хелмінського права має практика його застосування в польських та німецьких містах.

Хелмінським правом місто Торунь володіло з 1233 р. 28 грудня було встановлено Великим Гохмейстром Тевтонського ордену Германом фон Зальцем і Ляндмейстром Пруссії Германом Бальком привілей для Хелмна і Торуня, який отримав назву Кульменська грамота.

Торунь був типовим містом, що володіло хелмінським правом. Локація Торуня відбулася за зразком міста Магдебурга. На прикладі Торуня можна побачити відмінності, що існували між хелмінським та магдебурзьким правом. Членів лави у Торуні вибирали радники, а у Магдебурзі лавники обирались старшими лавниками. Більшість грошових штрафів за хелмінським правом відповідали половині суми штрафів, що стягувались за магдебурзьким правом. Ще однією відмінністю магдебурзького права стала наявність у Торуні посади старшого лавника.

Важливу роль у діяльності органів міського самоврядування у Торуні протягом більше ніж 450 років відігравала міська рада. На відміну від міст, що володіли магдебурзьким правом, міська рада міста Торуня була вищим апеляційним судом для міст Пруссії, що володіли хелмінським правом [1, 10–125]. Хелмінська грамота 1233 р. надала місту магдебурзьке право з певними особливостями для поселенців. На функціонування хелмінського права мало вплив фламандське право [2].

Локація Торуня включала поряд з правом міста, що отримало назву Старого міста, також Нове місто. Привілей Новому місту Торуню було надано пруським земським чиновником Людовиком фон Больдергеймом у 1264 р. та підтверджено 1303 р. На підставі даних нормативних актів Нове місто Торунь отримало самоврядування на зразок Старого міста Торуня. Воно включало право на рибальство, пивоварство, продаж і купівлю м'яса, за винятком права утримання купецьких будинків та м'ясних лавок, що було скоріш за все викликано лобюванням інтересів купецтва старого міста [3, 14].

Нове місто Торунь мало характер ремісничого міста. Третина локаційного привілею для Старого міста Торуня стосувалась організації Тевтонським Орденем самоврядування у галузі господарської діяльності.

Існування на одній території двох міст, що володіли окремими локаційними привілеями, привело до постійних конфліктів між ними. Ці конфлікти в основному стосувалися торгівлі, промислу, виробництва та продажу алкогольних напоїв [4].

Мешканці міст здебільшого були німецького походження, вони прибували з Саксонії. Окрім німців значну частину міського населення складали поляки. Поляки в Торуні почали осідати наприкінці XIV — початку XV ст., які здебільшого поповнювали лави міської бідноти, офіційною мовою міста була німецька [5, 462]. Німецькою мовою велись, поряд з латинською, міські книги та інші документи. Територія міста в загальному складала понад 336 ланів, які були надані місту у локаційному привілеї. Окрім того місту було надано 1 милю берегу річки Вісла, що складало у 1262 р. 100 волок. В сумі землі, що входили до території міста, складали більше 310 волок. З 1484 р. місту належали села Луб'янка і Когути.

Землі, що належали місту, а також прибутки мешканців були основним джерелом доходу міста. Також до доходів міста належали кошти від численних ярмарків.

З 1280 р. місто Торунь входило до Гданського торговельного союзу, а з початку XIV ст. до 1370 р. підлягало Прусьському торговельному округу.

Вищим органом міського самоврядування міста Торунь була міська рада. Існування міської ради передбачалось у привілеях 1233 та 1251 рр. [6]. Про перших радників Торуня у документах згадується у 1258 та 1262 рр.

У свою чергу перші згадки про радників Магдебурга відомі з 1244 р. Більшість німецьких та польських дослідників писали, що наявність у Торуні міської ради у 1233 та 1251 рр. можна пов'язати із існуванням даного органу міського самоврядування у місті Любеку, з яким Торунь перебував у тісному економічному зв'язку.

Вибори радників у Торуні відбувались 22 лютого кожного року. До складу урядуючих радників входили спочатку 8 осіб, а з початку XIV ст. дванадцять радників. До складу міської ради Нового міста Торунь входило 10 радників. Серед радників одну третину складали новообрані радники, одна третина — радники, що вже протягом року виконували свої повноваження, і одну третину складали радники, що вже протягом декількох років виконували свої повноваження, так звані сеньйори [7, 17]. Сеньйори вибирали з свого складу старійшин, які мали надавати новому складу ради правові консультації. Для того щоб зайняти посаду радника вимагалось міське громадянство, постійно проживати на території міста, дотримуватися постанов міських вількерів та володіти нерухомим майном. Особа, обрана на посаду радника, під загрозою кримінальної відповідальності зобов'язувалась оберігати привілеї та таємниці міста. Все це сприяло отриманню посади радника особами, що володіли значними маєтками. Радники при виконанні своїх повноважень володіли правовим захистом, вони звільнялись від сплати міських податків і зборів, служби на міських мурах. Вони також отримували право купівлі риби на пільгових умовах, займали почесні місця під час богослужінь в костелах, володіли значними маєтками та ін.

Очолював міську раду бургмістр. Ця посада була запроваджена разом з посадами радників. До 1300 р. у Торуні існувала також посада солтиса [7, 18].

До компетенції міської ради належали адміністративно-поліцейські та судові повноваження. Міська рада брала участь у виборах міських службовців —

солтиса, бургомистра та інших. Міська рада видавала міські статuti, які регулювали різні сторони міського життя. До адміністративних повноважень міської ради також належали врегулювання господарської і фінансової діяльності міста. Міська рада визначала політику міста у відносинах з іншими містами та органами влади Польщі і Тевтонського Ордену [8].

До компетенції міської ради входили повноваження у галузі судочинства. Головував у суді президент. Поступово до юрисдикції міської ради почали входити найважливіші цивільні і кримінальні справи. За ухвалою (вількером) 1480 р. міська рада розглядала судові справи щосереді. Засідання міської ради відбувались у міській ратуші.

До органів міського самоуправління міста Торуня належив цілий ряд міських службовців та міських служб. Кількість міських службовців поступово зростала через збільшення чисельності населення міста та зростання господарської діяльності. Важливу роль у структурі органів міського самоврядування відігравала посада комірника. Ця посада була запроваджена у 1351 р. До компетенції комірника відносились господарські та фінансові справи. У 1406 р. запроваджується посада цегельника, до повноважень якого входив контроль за виробництвом будівельних матеріалів, а в 1409 р. — будівельника, що здійснював нагляд за будівельними роботами в місті. Окрім того, у 1408 р. було створено службу міського двору, яка мала забезпечувати належне функціонування органів міського самоуправління.

Важливу роль у функціонуванні та діяльності апарату міської ради відігравала канцелярія, основну роль в якій відігравав міський писар. Окрім ведення протоколів засідань міської ради, до його компетенції входило ведення міської кореспонденції з органами державної влади, інших держав та інших міст. Перші письмові згадки про функціонування в місті посади писаря відносяться до 1385 р., а ведення міських книг до 1392 р. [9].

Міський писар, який обіймав найважливішу посаду в структурі органів міського самоуправління, призначався міською радою та виконував свої повноваження пожиттєво. На посаду писаря призначали осіб нешляхетського походження, що проходили довгу службову практику помічниками писаря. При вступі на посаду писар складав присягу, в якій зобов'язувався вірно служити міській раді, належно утримувати міські книги та привілеї, оберігати міські таємниці, приймати посольства інших держав та міст. Писар був присутній на кожному засіданні міської ради, де володів правом додаткового голосу. Писар виконував повноваження керівника канцелярії та володів урядово-представницькими повноваженнями. Окрім ведення протоколів міської ради вносив записи до міських книг у судових справах, що вела міська рада. Міські книги, як вже зазначалося, велись німецькою мовою і лише в окремих випадках використовувалась латинська мова. У Торуні вівся цілий ряд міських книг. Зокрема, книги міської ради і міської лави. Ведення книг міської ради розпочалося в 1345 р., а лавничих судів з 1350 р. Книги міської ради Торуня були втрачені в 1703 р. під час пожежі у ратуші. Також у місті велись фінансові книги.

Поряд із судочинством, яке здійснювала міська рада, судові справи велись лавниками. Перші згадки про лавників Старого міста Торуня відносяться до 1258 р. На перших порах лавників дообирали інші лавники, а з кінця XIII початку XIV ст. їх обирала міська рада. Спочатку до її складу входило 7 лавників, потім 12. Керівником колегії лавників був солтис-суддя. Після надання Торуню хелмінського права до повноважень солтиса входили також і адміністративні повноваження. Спочатку солтиса обирали мешканці міста, погоджуючи його кандидатуру з представниками Тевтонського ордену. З XIV ст. солтиса обирають радники. Солтис виконував свої повноваження протягом року. Окрім солтиса до складу суду входив старший лавник, який серед складу міської лави згадувався на першому місці. Старшого лавника обирали інші лавники. Старший лавник зберігав ключі від приміщень засідань міської лави та шафи, в якій зберігалися міські книги і привілеї [10]. До повноважень старшого лавника належали також підготовка засідань лавничого суду, дозвіл на виїзд лавників за межі міста.

У складі лавничого суду перебували також допоміжні судові службовці, важливе місце серед котрих займав возний. Возного призначала міська рада і до його повноважень входило запрошення лавників і солтиса на судові засідання, повідомлення інших учасників судового процесу про початок розгляду справи, забезпечення виконання судових рішень. Возний також мав забезпечувати таємницю під час розгляду судової справи та виконання судових рішень. Зокрема, кожні два тижні він стягував грошові судові штрафи. В окремих випадках возний міг бути представником сторін у суді.

Поряд з возними у судових засіданнях брали участь судові захисники, що носили назву прокуратор, адвокатус. Перші згадки про захисників у судах міста Торуня відносяться до початку XIV ст. Перед початком виконання своїх посадових обов'язків судові захисники складали присягу, в якій зобов'язувалися дотримуватися норм права. Судовий захисник (прокуратор) брав участь у судових засіданнях за рішенням суду або на прохання однієї із сторін. Прокуратор міг брати участь у судових засіданнях і за відсутності особи, яку він представляв. У випадку, якщо особа, яку представляв прокуратор, була бідною, вона звільнялась від сплати винагороди [9].

До допоміжних судових службовців міста Торуня належав кат. Кат виконував судові рішення та здійснював тортури під час досудового розгляду справи і під час судових засідань. Особисто кат виконував смертні вироки через відрубання голови, колесування, четвертування та спалення засудженої особи. Допомогали кату оправці та гуслі, що також входили до числа дрібних судових службовців. За виконання кожного судового рішення кат отримував грошову винагороду. Кат забезпечував примусову явку сторін до суду.

У хелмінському праві, як і в магдебурзькому, передбачався колегіальний розгляд справи і не існувало єдиного міського суду. Тут діяв цілий ряд судів, що володіли різною компетенцією. До них належали бурграбський суд, потрібний суд, гостинний суд та кримінальний суд. Бурграбський або звичайний суд відбувався кожні 14 днів, до його складу входили солтис та не менше 6 лав-

ників. У випадку коли суд не міг зібратися в повному складі, засідання могло проводитися за наявності трьох, а у виключних випадках двох лавників. До компетенції даного суду належала основна кількість цивільних та кримінальних справ. В окремих випадках, що вимагали негайного розгляду справи, відбувались так звані надзвичайні суди. До них належали потрібний, гостинний та кримінальний суди. Потрібний суд відбувався у надзвичайних випадках. Найшвидше вони відбувалися за 3–4 години до розгляду справи у суді. Під юрисдикцію потрібного суду підпадали злочинці, затримані на місці вчинення злочину.

У випадках, коли стороною процесу були мешканці інших населених пунктів, то такі справи розглядав гостинний суд. Перші згадки про нього відносяться до 1408, 1415 та 1465 рр. З юрисдикції гостинного суду були вилучені справи, що стосувалися нерухомості міщан. До компетенції кримінального суду входили кримінальні справи міщан.

Рішення бурграбського, потрібного, гостинного та кримінального суду можна було оскаржити до міської ради Торуня, яка була судом апеляційної інстанції.

На перших порах до компетенції міських лавничих судів належали лише цивільні справи, а кримінальні справи розглядали загальнодержавні суди Тевтонського ордену. З 1346 р. великий магістр Тевтонського ордену надав місту Торунь право на створення великих і малих міських судів, що могли розглядати кримінальні справи. Міські солтисько-лавничі суди мали також виконувати і нотаріальні дії, посвідчуючи важливі торговельні угоди та договори про купівлю-продаж нерухомості, заповіти тощо.

За привілеєм великого магістра Тевтонського ордену Г. Тузмера 1346 р. було створено окремий лавничий суд для передміщан. З апеляцією на рішення такого суду можна було звертатися до міської ради міста Торуня (40). Власні лавничі суди функціонували у селах, що належали до міста. В цих лавничих судах солтис міг розглядати одноособово справи, які не мали великої суспільної ваги.

Після входження міста Торуня у 1457 р. до складу Польського королівства разом з іншими містами Королівської Пруссії у місті було запроваджено посаду королівського бурграбія [11]. Ця посада надавала право контролю діяльності органів міського самоврядування. Королівський бурграбій діяв від імені короля і обіймав так зване перше місце у міській раді. До його компетенції належав розгляд особисто, або разом з міською радою, кримінальних справ. Він призначався польським королем з 4 кандидатів, які обиралися міщанами. Рішення суду під головуванням королівського бурграбія можна було оскаржити до міської ради, а пізніше до королівського суду.

Торунь (Торн) поряд з Хелмно (Кульм) були основними містами, що входили до складу Тевтонського ордену. Локація Торуня відбувалася за зразком міста Магдебурга. До органів самоврядування Торуня належала міська рада, яка володіла адміністративними та судовими функціями. Судочинство також здійснювала міська лава під головуванням солтиса.

Література

1. Кобилецький М. Хелмінське (кульмепське) право / Микола Кобилецький // Підприємство, господарство і право. — 2006. — № 1. — С. 120–123.
2. Melkowska K. Przywilej chełmiński (1233 i 1251) / K. Melkowska; pod redakcją Zbigniewa Zdrójkowskiego; przekład Witold Wróblewski. — Toruń, 1990. — Nr. 1. — 70 s. — (Teksty pomniki prawa chełmińskiego w przekładach).
3. Semrau A. Die Neustadt Thorn während ihrer Selbständigkeit 1264–1454 / Arthur Semrau // MittCoppernicV. — 1929. — № 37. — S. 14.
4. Prace popularnonaukowe. — Toruń: TNT, 1968. — Nr. 9. — S. 481–535.
5. Labuda G. Pomorze Wschodnie w dobie utrwalania się ustroju feodalnego (1230–1310) / G. Labuda // Historia Pomorza. — Poznań, 1969. — T. 1, Cz. 1. — S. 462.
6. Salmonowicz S. Krystian Bogumil Steiner (1746–1814) toruński prawnik i historyk / Stanisław Salmonowicz // Roczniki TNT. — 1962. — № 65. — Cz. 2.
7. Heuer R. Siebenhundert Jahre Thorn (1233–1931) / Reinhold Heuer. — Danzig, 1931.
8. Brunneck W. Zur Geschichte des Kulmer Oberhofes / W. Brunneck // Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. — 1913. — N 34. — S. 1–48.
9. Jarmolik W. Rozwoj niemieckiego prawa miejskiego na Podlasiu do Unii Lubelskiej 1569 roku / W. Jarmolik // Przegląd Historyczny. — 1982. — № 73. — Z. 1–12. — S. 23–46.
10. Simson P. Geschichte der Danziger Willkur, Quellen u. Darstellung zur Geschichte / P. Simson. — Gdansk, 1904.
11. Biskup M. Rozwoju gospodarki czynszowej i utrwalenie ustroju stalowego na pomorzu Wschodnim pod Rządami krzyżackimi (1310–1466) / M. Biskup // Historia Pomorza. — Poznań, 1969. — T. 1, Cz. 1. — S. 581–775.

Анотація

Дмитришин Ю. Л. Організація міського самоврядування в місті Торунь на основі хелмінського права. — Стаття.

У статті аналізується застосування хелмінського права на прикладі міста Торуня. Охарактеризовано органи місцевого самоуправління та їх повноваження, а також судову систему тогочасного міста Торуня.

Ключові слова: хелмінське право, Торунь, міська рада, лава, лавник, солтис, радник, возний.

Аннотация

Дмитришин Ю. Л. Организация местного самоуправления в городе Торунь на основании хелминского права. — Статья.

В статье анализируется применение хелминского права на примере города Торунь. Охарактеризованы органы местного самоуправления и их полномочия, а также судебная система города Торунь тех времен.

Ключевые слова: хелминское право, Торунь, местный совет, лава, лавник, солтис, советник, возный.

Summary

Dmytryshyn Y. L. Organization of Local Self-government in the City of Toruń on the Basis of Khelmno Law. — Article.

In the article applying of khelmno law on the example of the city Toruń is analysed. The organs of local self-government, their authority and judicial system of that time city of Toruń are described.

Keywords: khelmno law, Toruń, city council, lava, lavnyk, soltys, radnyk, voznyi.